

חבל נחלתו

סימן יד

מיעוץ חלל ואויר באכילת מצה ומרור

שאלה

האם ועד כמה צריך למעך את המצה והמרור באכילתם בפסח?

תשובה

א. מידות התורה של כזית וביצה נמדדים בנפח ולא עפ"י משקל¹. וא"כ המדידה צריכה להיות עפ"י הנפח של כזית מצה ונפח כזית מרור.

פסק בשו"ע (או"ח סי' תפו ס"א): "שיעור כזית, יש אומרים דהוי כחצי ביצה. הגה: ויאכלנו ביחד ולא מעט מעט; ובידקות צריך למעך חלל האויר שבין הירק, ולשער שיעור הכזית בידקות עצמן ולא באויר שביניהם". וכ"כ במג"א (שם ס"ק א) ואחרונים רבים.

במאמר הרב הגאון אליעזר פולק בקובץ 'אוצרות תורה' (תשס"ה) מביא ששיטת החזו"א שצריך למעך ולטחון את המצה כדי שיתבטלו כל החללים בתוכה ואז מודדים אותה במידת נפח (ושיעורה כחצי מצת מכונה). והגר"י קנייבסקי (בספרו שיעורים של תורה) אף הוא החזיק באותה שיטה אלא שדחק יותר את המצה ולכן שיעורו יותר גדול (כשני שליש מצת מכונה). ובס' מידות ושיעורים של תורה לגר"פ בניש הקשה על דרך מדידה זו שעדיין בין

הפירורים הטחונים חללים, ולכן מדד ע"י מציאת המשקל הסגולי ועשה זאת באמצעות מכשירי מדידה מדוייקים למציאת עובי המצה ללא חללי האויר שבמצה ועלה לו שכזית מצה לחזו"א הוא מצת מכונה שלמה.

ולענ"ד אין צורך לטחון את המצה ולא למודדה ללא אוירים וחללים שבתוכה. ב. במשנה בעוקצין (פ"ב מ"ח) שנינו: "עלי בצלים ובני בצלים אם יש בהן ריר משתערין בכמות שהן אם יש בהן חלל ממעך את חלקן, פת ספוגנית משתערת בכמות שהיא אם יש בה חלל ממעך את חללה. בשר העגל שנתפח ובשר זקנה שנתמעט משתערין בכמות שהן".

ופרש הרמב"ם:

"צורת עלי הבצלים ידועה שהם חלולים כעין קנים ובתוכן רירית הנדבקת ביד, וכן בצל שבא במגע עם המים וצמח ואינו מחובר בקרקע כפי שידוע יוצאין ממנו עליו ירוקין כמו עלי הבצלים וגם בתוכן יש רירית, ואותו הדבר הצומח נקרא בני בצלים אמר שאם היה ריר בתוך אותן החללים הרי אלו משתערין כמות שהן עם חלקן להשלים שעור כביצה, ואם היו ריקים בלי ריר מתמעכין ביד עד שיתהדקו ויסור נפחן ואחר כך משתערין בכביצה. וכן לחם שחלקיו מחולחלין כמו

1. עי' שו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' ט) שהוכיח זאת, וסיכום: "העולה להלכה: כל שיעורי תורה ודרבנן משערינן לפי מדה ולא לפי משקל. ב) אחר ששיעורו איזה שיעור לפי המדה ושקלו אותו הכמות, שוב יש לסמוך על המשקל באותו המין".

חבל נחלתו

ספוג והוא פת סופגניות **משערין אותו כמות שהוא אלא אם כן היה שם בתוכו חלל שממעכין אותו ביד**. ודרך בשר העגל היונק כאשר מתבשל מתנפח ומתרבה, ובשר הגדולה בשנים מן הבהמות כאשר מתבשל מצטמק ומתכווץ. אמר שאנו נשער כביצה מהן כשהן מבושלין כפי שהן, ולא נאמר היה זה לפני הבשול כביצה ואף על פי שהוא עתה פחות מכביצה או להיפך, **אלא משערין אותו כפי שהוא** אם היה חי הרי חי מבושל הרי מבושל". **וכן פרש הרע"ב**.
ג. **וכן ביומא (פ"ח מ"ב, עג ע"ב) שנינו:** "האוכל ככותבת הגסה, כמוה וכגרעינתה".

ובירושלמי (יומא פ"ח ה"ב): "אמר רבי יוסה זאת אומרת שצריך למעך את חללו, דל כן ניתני כמוה וכגרעינתה ומחללה".
ופירוש הירושלמי – דל כן – שאל"כ היינו שונים 'משערים אף בחללה'. **וכ"פ ר' עובדיה מברטנורא (כלים פ"ז מ"ב):** "כמוה וכגרעינתה – שצריך למעך חללה". **וכ"כ שם בפה"מ לרמב"ם**.

וכן בתוספות יום טוב (יומא פ"ח מ"ב): "כמוה וכגרעינתה – פירוש הכותבת אינה דבוקה לגרעינתה אלא יש בינה לגרעינתה חלל, וקמ"ל דצריך למעך אותו חלל לשער בכמוה וכגרעינתה בלבד. לא כמוה וכגרעינתה וכחללה דאלת"ה בכלי דוכתי דתנן כזית פירושו עם גרעינתה ולא תנן בהדיא. אלא הכא הא קמ"ל. תוספות והר"ן".

נראה מן הדברים שדוקא חללים שאינם שייכים למבנה של האוכל צריך למעך, אבל חללים השייכים למרקם הצמח או לפת הרי הם חלק מהנפח, ולכן נחשבים

כחלק מהצמח או מהמאכל. **וכך כתב בתפא"י (עוקצין פ"ב אות עז):** "ואין להקשות האיך אפשר שיצטרפו המשקה שבתוך הקנה להקנה שהוא אוכל הרי דוקא כל האוכלין מצטרפין... י"ל דהא דמי פירות אין מקבלין טומאה כלל, היינו בכבר נסחטו מהן, אבל הך ריר כל עוד שהוא בתוך הקנה הו"ל כקנה עצמה ונחשב לאוכל ולהכי שפיר מצטרף להשלים שיעוריה".

וכן מה שפסק במשנה ברורה (סי' תפו ס"ק ג): "ובירקות צריך למעך חלל האויר – וה"ה אם יש חלל במצה אינו מצטרף החלל לשיעור כזית וצריך למעכו אבל אם אין חלל במצה אפילו היא רכה ועשויה כספוג א"צ למעכו". נראה לי שצריך להבינו שוב כמיעוץ החללים שבין העלים או נפיחות של המצה שאינה שייכת למרקם הרגיל של המצה, והראיה שרכות הפת נוצרת מהאויר בתוכה ואין צריך לטחון ולפורר את הפת הרכה לפירורים דקים. **וכן עולה מדברי אליה רבה (סי' תעה ס"ק ג) שכתב:** "ועיין סי' תפ"ו שצריך למעך חלל אויר שבין העלים שיהא כזית במרור עצמו".

ד. **וכ"נ מדברי ערוך השולחן (י"ד סי' פה סי"ז):** "ויראה לי אע"ג דכזית שנתמעט ע"י צימוק וחזר ונתפח ע"י משקה חייב, מ"מ בעינן שלא יהיה בו שום חלל אפילו קטן שבקטנים ובכל שיעור כזית כן הוא אף שכן דרך דבר זה להיות בו ריקות מעט כגון לחם חטה שנתפח שדרכו להיות בו חללים קטנים וכן כל כיוצא בזה דההתפחה אינו מועיל רק שמפשט הכיווץ ועושה רפיון בחלקי המאכל אבל אם עושה חללים אינו מועיל וראיה לדבר

ה. וכן מצאתי שכתב בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סי' רמט): "ובדבר מה שהאריך רו"מ בדין שיעור זית **בודאי בסתם גם החללים מצטרפין** כיון שכן הוא טבעו ודרכו בכך ודוקא בניכר חלל אינו מצטרף כדמוכח ממשנה דעוקצין שרמז המג"א וכ"ה בש"ע הרב שם סי' תפ"ו וע' פיה"מ להר"מ פ"ג דטהרות מ"ד וז"ל ואודיעך הנה עיקר א' והוא שהשיעורים כולם אמנם נשמור בהם שיעור הגודל ולא נקט לרפיון החלקים וההתחברות לא לענין טומאה ולא לענין איסור והיתר וביאר שנפחו נפחו ר"ל שנוספו וגדלו עכ"ל. ושם מקודם ביאר שהשמש יכלה כח לחות הגוף וינגבם ולכן יכמוש והמים ילחלחן וירפן ויגדלן ויוסיף בגדלן ע"ש ואף דברשב"א שבת (דף צ"א) כתב דכל שיעור כזית אע"פ שתפח ונראה כזית הרי א"ב כזית ולא נהנה גרונו בכזית ע"ש י"ל דהיינו בתפח עד כדי מה שאין דרכו בכך וע' בב"ט שעה"ת בסופו ושו"ת בי"צ חא"ח סי' ל' וסי' ל"א ושו"מ מהד"ק ח"א סי' קס"ח ועי' בס' גן המלך סי' קנ"ב מדברי רמב"ם פי"ד ממ"א ופ"ד משאה"ט והעלה דהא דמנחות (דף נ"ד) י"ל דדוקא בנתפח מאליו אבל דבר שדרכו לשרותו ותפח בכך ומתרבה ודרך הנאתו בכך נחשב לשיעור מה"ת ע"ש ותדע שהרי מבואר בכ"מ פ"ה מחו"מ בשם רלב"ג **כי עיסת מצה הוא קטנה בכמות מכפי הקמח ועיסת חמץ גדולה מהקמח ע"ש** וא"כ יהי' הבדל בשיעור כזית מן חמץ למצה ולא נמצא בשום מקום ועמג"א סי' ר"י סק"א דפת השרוי ביין אוכל הוא וגם מפורש ברש"י פסחים (דף ל"ג ע"ב) ד"ה טמא מת וכו' אע"ג דאין משקה הנבלע באוכל מקב"ט

זה מהא דתנן בפ"ב [מ"ח] דעוקצין בשר העגל שנתפח ובשר זקנה שנתמעט משתערין בכמות שהן כלומר כמו שהם עתה וחייב על בשר עגל שנתפח אם מתחלתו היתה כזית ומקודם לזה תנן עלי בצלים ובני בצלים אם יש בהם ריר משתערין בכמות שהן אם יש בהן חלל ממעך את חללן פת ספוגנית [רכה כספוג] משתערת בכמות שהיא אם יש בה חלל ממעך את חללה ע"ש, **הרי להדיא דהרפיון מצטרף אפילו רפיון של ריר שהוא ליחה וכן רכה כספוג שהוא רפה הרבה מצטרף והחלל אינו מצטרף**. ועוד ראיה מירושלמי יומא [פ"ח ה"ב] שאומר שם לענין שיעור ככותבת דתנן כמוה וכגרעינתה אר' יוסה זאת אומרת צריך למעך חללו ע"ש וזהו שפסק רבינו הרמ"א בא"ח סי' תפ"ו לענין מרור שצריך למעך חלל האויר ע"ש וכן במצה החלל אינו מצטרף לכזית [מג"א] וה"ה בכל דבר וממילא דה"ה דגם לענין מלקות וכתר אין האויר מצטרף [וקצת צ"ע על הרמב"ם שכתב היה פחות מכזית וכו' ונתפח וכו' אסור וכו' עכ"ל הא גם בל"ז חצי שיעור אסור מן התורה ובמנחות נ"ד א שאומר כל היכי דמעיקרא וכו' מדרבנן זהו לענין טומאה אבל לענין אכילה הא חצי שיעור אסור מה"ת וכ"כ הרמב"ם בפ"ד מהלכות אבות הטומאות דין י"ג דין זה לענין טומאה דמדרבנן מטמא אבל באיסור לא שייך זה אך כוונתו שאין בזה מלקות].

רואים בדבריו הבחנה ברורה בין מצב של נפיחות שהיא חלק מהמרקם הרגיל של הדבר לבין נפיחות שאינה רגילה המלאה אויר כגון מצה נפוחה וכד'.

חבל נחלתו

א' מפת ספוגנית, ולאוכוחי דטמא מדרבנן". ולא הביא ראיה לדבריו.

ובשו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סי' יא) כתב בשם ספר שיעורי תורה לגר"ח נאה שאף הוא כתב שצריך למעך ולכווץ החללים והאזורים לרבות גם כל החללים הקטנים שאז מתקטן השטח כמעט כמחצית מלפני המיעוץ. ולא מצאתי ראיה לדבריהם, ודברי פה"מ לרמב"ם והמהרש"ם ברורים שכזית נמדד בשעתו ובמקומו ובמצבו ולא לפי מעוץ וכתות וכד'.

על כן להלכה ולא למעשה היה נראה לענ"ד שהרוצה לדעת מידת נפחן של מצות מכונה שיש בהן נפיחויות קטנות כמרקם המצה האפויה. יכין דפוס עם מספר מצות ואת הדפוס ימדוד היטב וע"י כך ילמד מהו הנפח האמיתי של מצות אלו. או שיצפה את המצות בציפוי דק מן הדק של שעווה וכד' הדוחה מים, וימדוד את הנפח שדוחה המצה בתוך כלי עם מים. אבל כל שיטות המדידות של משקל סגולי שאינו מתחשב בנפח או של טחינה אינן נכונות לענ"ד. וע"י בתשובת הציץ אליעזר שצויינה לעיל.

לגבי מרור צריך לבדוק ממה נוצרו החללים אם המדובר בחסה הרי הרווחים בין העלים ודאי שאינם נמדדים בכזית, לעומת זאת כל הגבעול עם כל הנוזלים שבו ודאי נמנים עם הכזית מרור³.

עמו משלים הוא את שיעורו וכו' ע"ש מהא דמנחות (ד' נ"ד) ובאמת דהתם רק אם הי' מתחלה כשיעור וצמקו וחזרו ותפחו משלים שיעורו מה"ת אבל מתחלה משלים רק מדרבנן כבר הבאתי מדברי ג"ה דבמה שדרכו בכך גם בתחלה מצטרף וע' שו"ת משיבת נפש סי' כ' שחולק ע"ד מג"א והעלה דדברים שאינם שוים בברכותיהן אין משלימו לכזית וכן לענין נזירות ע"ש (וע"ע במג"א סי' קס"ח סק"ל מ"ש ע"ד מהר"ל בדין פת שרוי בין) ולכן גם לענין מצה אינו יוצא בכה"ג וי"ל דגם הג"ה מודה בזה.

"שוב מצאתי בחידושי רד"ה² בדיני שיעור עירוב ופרס וביצה וזית שעלה דע"י הלישה מתמעט העיסה ממדת הקמח ואחר האפיי' מתרבה ע"י החללים המתהוים בפת אלא דקיי"ל דצריך למעך החללים א"כ עיקר השיעור כפי שהוא בלישה קודם שיתפח העיסה ולא הרגיש מהא דפ"ב דעוקצין וכמש"ל בשם ש"ע הרב דדוקא בסופגנין צריך למעך החלל".

וכשיטת הר"ז^ה מבררוד כתב החזו"א (או"ח סי' קנו, עוקצין סי' ג אות ה): "ונראה דפת משתער מה"ת כמדת החטים ומה שנתרבה בטחינה ואפי' דינו כנתפח, ואין טמא אלא מדרבנן והא דתנן פ"ב דעוקצין מ"ח פת ספוגנית משתערת בכמות שהיא היינו מדרבנן וק"ק דלא פריך במנחות נ"ד

2. בחידושי ר' זאב הלוי מבררוד בן דורו של הנ"ב.

3. הערת הגר"י אריאל רב העיר רמת גן: המקור להבחנות השונות הוא במשנה מס' עוקצין פ"ב מ"ח: "עלי בצלים... אם יש בהן חלל ממעך את חללן, פת ספוגנית משתערת כמו שהיא אם יש בה חלל ממעך". וצ"ע למעשה מהו השיעור של חלל שצריך למעך, כי כל דבר יש בו חללים חללים וניתן למעכם. ולכן מספק אנו חוששים גם לחללים קטנים, אך זהו רק מספק ולא בודאי. ומשו"ה בשעה"ד יש מקום לסמוך על שיעור של חללים קטנים וסבירים.